

УДК 378.22:1:374.7:005.963:378.046-021.68
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-1.28>

Ю. Д. Бойчук

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ПІДГОТОВЦІ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено розкриттю можливостей, які надає неформальна освіта для високоєфективної підготовки докторів філософії в Україні. Зокрема розглянуто досвід проведення короткострокових шкіл для аспірантів і молодих учених Харківським національним педагогічним університетом імені Г.С. Сковороди, Запорізьким національним університетом, Інститутом педагогіки НАПН України. Узагальнення наявного практичного досвіду дало змогу визначити специфічні риси таких шкіл, як осередків неформальної освіти аспірантів, серед яких: концентрація на професійних цілях майбутніх науковців та орієнтація на подальше практичне застосування одержаних результатів; дотримання принципів добровільності, доступності та партисипативності всіх учасників освітнього процесу; високий ступінь мотивації, особистісної зацікавленості та, відповідно, активності слухачів під час навчання; зручний графік та темп навчання, варіативність його змісту та стилів; розмаїття форм, методів, технологій та засобів навчання, чітко виражене практичне спрямування процесу навчання; інтегративність змісту та організація інноваційного освітнього середовища; відсутність формальних оцінок та орієнтація на саморефлексію результатів навчання; сприятливий психологічний клімат, творча атмосфера та широкі можливості неформальної взаємодії учасників шкіл у рамках культурної програми заходів.

Встановлені особливості функціонування короткострокових шкіл для аспірантів і молодих науковців повною мірою відповідають європейському виміру неформальної освіти дорослих і свідчать про ефективність цих шкіл як додаткового ресурсу формальної освіти для майбутніх докторів філософії в процесі виконання відповідних освітньо-наукових програм. Діяльність зазначених шкіл також займає важливе місце в розвитку таких стратегій, як «освіта дорослих» та «освіта впродовж життя». Перспективою подальших досліджень є розробка механізмів щодо офіційного визнання результатів навчання аспірантів, отриманих засобами неформальної освіти, зокрема шляхом участі в школах для молодих науковців, що організуються на базі провідних закладів вищої освіти та наукових установ України.

Ключові слова: доктор філософії, неформальна освіта, школа молодих науковців, аспірантура, третій рівень вищої освіти, молодий учений.

Постановка проблеми. Реформування системи вітчизняної вищої освіти, зумовлене підвищенням вимог суспільства до якості підготовки висококваліфікованих фахівців, необхідністю інтеграції України в міжнародний дослідницький простір, виконанням узятих на себе зобов'язань у рамках Болонського процесу, призвело до становлення та розвитку третього циклу вищої освіти. Отже, з 2016 р. у країні було розпочато процес підготовки докторів філософії за освітньо-науковими програмами, результатом якого має бути не лише захист дисертаційної роботи, але й отримання здобувачами наукового ступеня глибинних знань зі спеціальності, оволодіння загальнонауковими компетентностями, набуття універсальних навичок дослідника, вільне володіння іноземними мовами [1]. У зв'язку з вищевикладеним перед закладами вищої освіти постало питання щодо формування змісту освітньої складової частини та відбору найбільш ефективних форм і методів навчання в аспірантурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми освітньої підготовки майбутніх док-

торів філософії дедалі частіше стають предметом дослідження вітчизняних науковців. Так, зокрема, С. Коломієць, О. Синєкоп розробили концепцію створення освітньо-наукової програми для рівня PhD [2]; О. Карагодіна, О. Пожидаєва визначили передумови запровадження програм підготовки докторів філософії із соціальної роботи; В. Меньяло, К. Сірінюк-Долгарьова розкрили зміст курсу «Основи дослідницько-інноваційної діяльності» для здобувачів третього рівня вищої освіти [4]. Але поряд із вивченням різних аспектів підготовки аспірантів за освітньо-науковими програмами неабиякий інтерес, особливо в розрізі їх державної акредитації [5], представляє розгляд питань, пов'язаних із неформальною освітою, яким до цього часу не приділялось достатньої уваги.

Мета статті полягає в розкритті можливостей, які надає неформальна освіта у процесі підготовки майбутніх докторів філософії, зокрема, висвітленні та аналізу досвіду проведення короткотермінових шкіл для аспірантів та молодих учених.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям нового Закону України «Про освіту» неформальну освіту було введено до вітчизняного законодавчого поля. За ст. 1 цього Закону «освітня діяльність – це діяльність суб'єкта освітньої діяльності, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті». Своєю чергою «держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів» (ст. 8 зазначеного Закону) [6].

Формальною є освіта, яка здобувається за освітніми (освітньо-науковими) програмами та передбачає присудження законодавчо затверджених та визнаних державою рівнів кваліфікації, отже, є централізованою, стандартизованою, масовою, обов'язковою. На противагу їй, неформальна освіта розвивається поза межами інституційного освітнього простору: орієнтована на потреби певної категорії суб'єктів освітньої діяльності; містить ознаки децентралізованості, індивідуалізованості, добровільності та не підтверджується видачею документів державного зразка [7, с. 82].

Згідно з прийнятим Європейською Комісією у 2000 р. Меморандумом неперервної освіти (*Memorandum on Lifelong Learning*) неформальну освіту було визнано рівноправним учасником процесу навчання в континуумі неперервної освіти [8]. Її включення до загальної системи освіти пояснюється тим, що незалежно від форми організації результати освітньої діяльності завжди є індивідуалізованими, пов'язаними з особистісними якостями того, хто навчається. Разом із тим високі темпи розвитку сучасного суспільства, глобалізаційні та інформаційні процеси, що відбуваються у світі, потребують постійного оновлення знань та, відповідно, безупинного професійного та особистісного розвитку фахівців упродовж життя, що неможливо забезпечити лише засобами формальної освіти.

Неформальна ж освіта, завдяки своїй гнучкості, швидко реагує на потреби суспільства і є спроможною забезпечити сучасний інноваційний зміст навчання та допомогти їй суб'єктам пристосуватися до постійних трансформаційних змін.

В умовах становлення третього рівня вищої освіти в Україні, який нині характеризується відсутністю стандартів освітньої підготовки PhD, нерозробленістю теоретико-методологічних засад змістового наповнення освітньо-наукових програм, недостатнім досвідом організації освітнього процесу аспірантів значно зростає роль неформальної освіти, яка виступає експериментальним майданчиком, де можуть напрацьовуватися ефективні практики для поступового запровадження у формальний процес підготовки, а також розвива-

тися нові, інноваційні форми та методи навчання, які неможливо реалізувати в стандартизованому просторі формальної освіти.

Однією з найбільш поширених форм організації неформальної освіти наукової молоді є проведення спеціалізованих короткотермінових шкіл для аспірантів і молодих учених на базі провідних університетів та наукових установ, які мають для цього достатні кадрові, інформаційні та матеріальні ресурси, а головне, бажання ділитися напрацьованим досвідом щодо підготовки докторів філософії з представниками інших закладів.

Приміром, упродовж 10–14 липня 2017 р. на базі Інституту педагогіки НАПН України та Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди було організовано літню школу для аспірантів педагогічних спеціальностей. Під час проведення інтерактивних занять їх ознайомили з інноваційними методами навчання, особливостями тренерської та дослідницької діяльності. Крім того, молоді науковці опанували алгоритм заповнення грантової заявки та підготували власні мініпроекти. Програма школи передбачала відвідування Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського, де молоді науковці довідалися про можливості, які надає бібліотека для проведення якісного дисертаційного дослідження. Підсумковим заходом літньої школи стало проведення круглого столу «Проблеми євроінтеграції в педагогічних дослідженнях», до якого аспіранти підготували доповіді щодо висвітлення особливостей, труднощів та можливостей євроінтеграції в педагогічній науці та освіті. Після завершення круглого столу для учасників було організовано екскурсію до Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», під час якої аспіранти не лише збагатилися знаннями історії та народних звичаїв українців, але й мали можливість неформального спілкування та взаємодії [9].

22–24 червня 2018 р. у Запорізькому національному університеті було проведено Літню школу з кар'єрного розвитку молодих науковців, у роботі якої брало участь близько 40 аспірантів і молодих учених із понад 20 закладів вищої освіти та наукових установ України. Для учасників школи було проведено низку інтерактивних лекцій, майстер-класів, тренінгів із питань розбудови наукового університетського середовища, грантової і проєктної діяльності, академічної мобільності, міжнародних стандартів та етики наукових досліджень, академічної доброчесності, публікації наукових робіт у рейтингових виданнях, формування критичного мислення тощо. Робота Літньої школи завершилася екскурсією до Музею історії запорозького козацтва на о. Хортиця [10].

Потужним центром неформальної освіти для майбутніх докторів філософії стала

Сковородинівська академія молодих учених, заснована у 2018 р. Харківським національним педагогічним університетом імені Г.С. Сковороди. У рамках академії постійно організуються і проводяться різноманітні наукові заходи для аспірантів і молодих учених, видається електронний збірник «Вісник Сковородинівської академії молодих учених ХНПУ імені Г.С. Сковороди» [10]. Але найбільш вагомими досягненнями цієї академії можна вважати запровадження і щорічне проведення осінніх шкіл для молодих науковців, в яких беруть участь аспіранти і молоді вчені з усіх куточків нашої країни.

У роботі першої такої школи, що проходила на базі зазначеного університету з 17 по 19 жовтня 2018 р., брало участь понад 60 аспірантів і докторантів із 14 регіонів України. Програма цієї осінньої школи передбачала проведення лекційних і тренінгових занять провідними вченими України з педагогічних, психологічних, природничих, медичних, технічних, філософських, економічних, філологічних та інших напрямів із питань організації, методології проведення наукового дослідження, написання й захисту дисертаційних робіт, підготовки майбутнього викладача до роботи в нових умовах вищої школи [12].

З 23 по 25 жовтня 2019 р. відкрила свої двері друга осіння школа для молодих науковців, які бажають підвищити якість своєї наукової діяльності, оволодіти сучасними технологіями творчого наукового пошуку та розширити науково-освітнє середовище взаємодії з колегами з різних регіонів України.

Програма проведення осінньої школи включала такі тематичні напрями:

- особливості розвитку системи вищої освіти України в умовах переходу суспільства до епохи «SMART». Поняття, принципи, ознаки SMART-освіти. Створення SMART-університетів;
- особливості використання в освітньому процесі закладів вищої освіти навчальних онлайн-платформ та інших засобів електронного навчання в професійній підготовці майбутніх фахівців;
- дуальна освіта та шляхи її реалізації в Україні;
- методика проведення наукових досліджень;
- підготовка і подання наукових публікацій до журналів, які входять до міжнародних наукометричних баз даних;
- інноватика в наукових дослідженнях;
- підготовка й оформлення дисертаційної роботи;
- чинні вимоги до оформлення бібліографічних посилань у наукових виданнях;
- організація підготовки та виконання держбюджетних, госпдоговірних і грантових наукових проєктів;

- статистична обробка результатів наукових досліджень;
- академічна доброчесність у наукових дослідженнях;
- педагогічна майстерність викладача вищої школи;
- інтерактивні й активні методи навчання у вищій школі;
- експрес-курс англійської мови;
- експрес-курс ділової української мови [13].

Завдяки інноваційним формам і методам навчання та творчому підходу викладачів-наставників слухачі школи отримали не лише теоретичну підготовку, але й мали змогу відпрацювати практичні навички щодо роботи з міжнародними наукометричними базами Scopus та Web of Science, розробки проєктних заявок на участь у програмах Еразмус+, написання академічних текстів українською та англійською мовами, статистичної обробки результатів наукових досліджень, а також випробувати на собі сучасні методи психодіагностики та профілактики емоційного вигорання науковців.

Не менше насиченою виявилась і культурна програма, під час якої для учасників школи було організовано екскурсії до музею історії та ботанічного саду університету, а також Фельдман-Екопарку та Центрального парку культури і відпочинку ім. М. Горького у м. Харків.

Узагальнення аналізу практичного досвіду організації і проведення короткострокових шкіл для аспірантів і молодих учених дало змогу виділити такі їхні специфічні риси:

- запропонований зміст навчання відповідає цілям освітньої підготовки аспірантів і спрямований на формування дослідницьких та загально-професійних компетентностей, необхідних для майбутньої наукової діяльності; отже, процес навчання побудований на основі інтересів і потреб молодих учених, відрізняється їх цілеспрямованістю та свідомістю, орієнтованістю на подальше практичне застосування отриманих результатів;
- участь у роботі таких шкіл базується на дотриманні принципів добровільності, доступності та партисипативності (рівноправності) усіх суб'єктів освітнього процесу, що передбачає демократичні стосунки між тими, хто навчає, і тими, хто навчається, а також взаємоповагу, толерантність, культуру спілкування тощо;
- високий ступінь мотивації та зацікавленості молодих науковців, їхня особистісна зорієнтованість і, як наслідок, високий рівень активності учасників у процесі освітньої підготовки;
- зручний графік та темп навчання, відсутність обов'язкових вимог щодо його термінів, варіативність змісту і стилів навчання;
- широкий спектр форм, методів, технологій, засобів навчання, його практикоорієнтованість

та спираючись на життєвий, професійний та емоційний досвід учасників;

– інтегративність змісту навчання та організація відповідного інноваційного середовища для обговорення цілей, завдань, шляхів, проблем і результатів освітньої діяльності на кожному з її етапів;

– відсутність формалізованих оцінок, натомість, створення можливостей для саморефлексії результатів навчання самими аспірантами відповідно до значущих для них критеріїв;

– сприятливий психологічний клімат для навчання та міжособистісної взаємодії, що забезпечується створенням комфортної творчої атмосфери, спрямованої на подолання складностей та невдач (насамперед, завдяки груповим формам організації навчання), а також реалізацією умов для неформального спілкування та відпочинку в рамках культурних заходів програми.

Визначені особливості функціонування спеціалізованих короткотермінових шкіл для аспірантів і молодих науковців повною мірою відповідають європейським програмам неформальної освіти дорослих, що дає змогу розглядати такі школи як осередки неформальної освіти, які слугують ефективним доповненням до формальної освіти майбутніх докторів філософії, а також займають чинне місце в реалізації таких стратегій, як «освіта дорослих» та «освіта впродовж життя».

Висновки і пропозиції. У статті продемонстровано можливості неформальної освіти у процесі підготовки майбутніх докторів філософії та показано, що вона може виступати потужним інструментом для отримання нових знань, розвитку умінь та навичок молодих науковців, сприяючи тим самим більш ефективній підготовці висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців на третьому рівні вищої освіти. Перспективою подальших досліджень є розробка механізмів визнання результатів неформальної освіти здобувачів наукового ступеня доктора філософії у програмі освітньої складової частини їх формального навчання в аспірантурі.

Список використаної літератури:

1. Про затвердження порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%d0%bf>.
2. Коломієць С.С., Синекон О.С. Концепція створення освітньо-наукової програми підготовки за освітньо-науковим рівнем – доктор філософії (PhD). *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2014. Вип. 3–4. С. 5–11.
3. Карагодіна О., Пожидаєва О. Запровадження програм підготовки докторів філософії з соціальної роботи: аналіз поточної ситуації. *Вісник АПСВТ*. 2017. № 1. С. 85–91.
4. Меньяло В.І., Сіриньок-Долгарьова К.Г. Зміст курсу «Основи дослідницько-інноваційної діяльності» для здобувачів третього рівня вищої освіти. *Вісник Запорізького національного університету. Сер. Педагогічні науки*. 2019. № 2 (33). С. 46–51. URL: <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2019-2-33-09>.
5. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Наказ МОН від 11.07.2019 р. № 977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19>.
6. Про освіту : Закон України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
7. Павлік Н. Теорія і практика організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 350 с.
8. A Memorandum on Lifelong Learning. Commission Staff Working Paper – Brussels, 2000. 36 p. URL: http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf
9. Department of International Relations and Science Cooperation of IP NAESU. URL: <https://u.to/RDc3GA>.
10. Літня школа з кар'єрного розвитку молодих науковців у ЗНУ. *Запорізький національний університет*. URL: http://web.znu.edu.ua/news_details.php?news_id=2281&lang=ukr&news_code=litnya-shkola-z-kar---rno-go-rozvitku-molodikh-naukovtsiv-u-znu.
11. Видання молодих науковців. *Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*. URL: <https://u.to/50I3GA>.
12. Осіння школа для молодих науковців. *Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*. URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/news/osinnya-shkola-dlya-molodyh-naukovciv>.
13. Осіння школа для молодих науковців – 2019. *Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*. URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/news/osinnya-shkola-dlya-molodyh-naukovciv-2019>.

Boichuk Yu. The role of informal education in the training of doctors of philosophy in Ukraine

The article deals with unlocking the opportunities offered by non-formal education for the highly effective training of Ph.D. students in Ukraine. In particular, the experience of conducting short-term graduate and post-graduate schools by H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Zaporizhzhia National University, and the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine has been considered. The generalization of the available practical experience has allowed to define specific features of such schools as centres of non-formal education of postgraduate students, among them: concentration on professional purposes of future scientists and orientation on further practical application of the results; adherence to the principles of voluntariness, accessibility and participatory nature of all participants in the educational process; high level of motivation, personal interest and, accordingly, activity of students during training; convenient timetable and pace of study, variability of its content and styles; variety of forms, methods, technologies and learning tools, a clear practical direction of the learning process; content integration and organization of an innovative educational environment; lack of formal assessments and focus on self-reflection of learning outcomes; favourable psychological climate, creative atmosphere and wide opportunities for informal interaction of school participants within the cultural program of events. The established features of functioning of short-term postgraduate and young academic schools fully correspond to the European dimension of non-formal adult education and testify to the effectiveness of these schools as an additional formal education resource for future Ph.Ds. in the implementation of relevant educational and scientific programs. The activities of these schools also play an important role in the development of strategies such as "adult education" and "lifelong learning". The prospect of further research is to develop mechanisms for the formal recognition of postgraduate learning outcomes obtained through non-formal education, in particular through participation in schools of young scientists organized at leading institutions of higher education and scientific institutions of Ukraine.

Key words: Doctor of Philosophy, Ph.D., non-formal education, school of young scientists, postgraduate studies, third level of higher education, young scientist.